

Tanzimat Devri'nin bir hiciv âbidesi :
ZİYÂ PAŞA'NIN ZAFER - NÂME'Sİ

Doç. Dr. Önder GÖÇGÜN*

Ziyâ Paşa; Tanzimat Edebiyatı'nda, - tıpkı kader ve davâ arkadaşı Nâmık Kemâl gibi - edebî çehresiyle olduğu kadar, siyâsî ve sosyal mâhiyetteki faaliyetleri ile de dikkatleri üzerinde toplamış, neticede her iki yönünü muhtelif eserlerinde birleştirmiş bir kimsedir.

Ancak, siyâsî şahsiyetini diğer birçoklarında görüldüğü üzere, büyük nisbette ikbâl arzusu ile yağurduğunu söyleyebileceğimiz muharrir; bil-hassa, Sadrazam olmak ümid ve ihtirâsı içerisinde, yerine geçmeyi düşündüğü Âlî Paşa'ya karşı, hem davranışları ve hem de «Zafer - nâme»-siyle çok sistemli bir tarzda cephe almıştır.

**

19. yüzyıl Türk diplomat ve sadrazamlarından birisi olarak, memleketin içinde ve dışında hayli şöhret kazanmış bulunan Âlî Paşa, 1814'de İstanbul'da doğdu.¹

1829'da Divân-ı Hümâyûn Kalemî'ne, 1833'de de Terceme Odası'na girdi. Orada, Hâriciye Dâiresi Kütüphânesi'nde kâtipler için Fransızca

(*) Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

(1) A. H. Ongunsu, Âlî Paşa'nın doğum tarihini 1815 yılı göstermiş bulunmakla beraber (bkz: İslâm Ansk., I. cild, 5. cüz, s. 335); İbnülemin Mahmud Kemâl İnal, bunu : «1814 (23 Rebiü'l-evvel 1230)'da Mercan Ağa Câmîi havlisine bakan evde doğdu.» şeklinde, 1 yıl öncesine âit olarak tesbit eder («Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar» I. cüz, İst. 1964, s. 4).

Aynı şekilde Şemseddin Sâmî Bey de, 1230 tarihinde doğduğunu söyler («Kamusü'l-A'lâm» İst. 1306, s. 3051).

Biz de, (H. 1230)'a dayanarak, 1814 tarihini esas almayı daha uygun gördük.

dersler vermekte olan Georges Sardou'dan,² bir sene müddetle devamlı ve olağanüstü bir çalışma ile Fransızca'yı öğrendi. 1251 (1835) yılında Mustafa Reşid Paşa'nın (o zamanki adı ile Mustafa Reşid Bey'in) himâyesinde Avrupa'ya giderek, lisânını iyice ilerletmek imkânına kavuştu.³

1837'de «Sâlise» rütbesiyle Divân-ı Hümâyûn tercümanlığına getirildi. Bunu takiben, dâhilî ve hâricî çeşitli vazifelerde bulunduktan sonra, 7 Şevval 1262 (1846) tarihinde «Rütbe-i bâlâ» ile Hâriciye Nâzırı olmak gibi, ilk büyük bahtıyarlığa kavuştu.

Lâkin 1848'de, Reşid Paşa'nın Sadâret'ten azli üzerine, O da bu mühim ikbâl mevkiinden ayrıldı. Aynı yıl, üç buçuk ay kadar sonra, Reşid

(2) Bu zât, Fransız Akademisi üyelerinden ve tanınmış ediblerden Victorien Sardou'nun babasıdır.

Victorien Sardou (1831-1908), Scribe ve A. Dumas fils yolunu takibeden Fransız dram yazarıdır. La famille Benoiton, Patrie, La Tosca, Madame Sans-Gêne gibi eserleri vardır. (Fazla bilgi için bkz: «Petit Robert 2, Dictionnaire Universel Des Noms Propres» Paris-SNL-Le Robert, 1977).

(3) O'nun bu seyahatiyle ilgili olarak, Ebuzziyâ Tevfik Bey:

«1251'de Büyük Elçilik'le Paris Sefâreti'ne me'mûr olan Reşid Paşa merhum, Sardou'nun delâletiyle Âli Efendi'yi birlikte Paris'e götürerek, tahsilini tamamlaması için, «Saint-Barbe»'a koymuştur.» («Yeni Osmanlılar Tarihi» İst. 1973 -Neşreden: Ziyad Ebuzziya-, cild: I, s. 235).
der.

Lâkin, İbnülemin Mahmud Kemâl buna itiraz ederek:

«...bu doğru değildir. Âli Paşa, Reşid Paşa ile Paris'e değil, Londra'ya gitdi ve (Sen barb) mektebinde okumadı.» («Osmanlı Devrinde Son Sadriazamlar» I. cüz, İst. 1964, s. 5).

hükümünü verir.

Reşid Paşa'nın, 1835'de Büyükelçilik pâyesiyle ve «Sâniye» rütbesinin «sınıf-ı evvel»ini, bizzat Pâdişah Sultan II. Mahmud'dan alarak gönderildiği yer Paris'dir («Târih-i Lûtfi» İst. 1302, cild: 5, s. 14).

O'nun, Beylikçi Nuri Efendi'nin yerine Londra Sefiri olması ise, arşiv vesikalarına göre 1252 (1836) sonbaharındadır (Arşiv, sandık: 220, İrade: 2). Nitekim, Takvîm-i Vekâyi de Reşid Paşa'nın Londra Sefiri oluşunu, o sıralarda haber verir («Takvîm-i Vekâyi» sene: 1252, nu: 135).

Bu itibarla kanaatimizce, Âli Paşa'nın 1251 (1835) tarihinde ve Reşid Paşa'nın himâyesinde lisân çalışmalarını ilerletmek üzere gittiği yer, Ebuzziyâ Tevfik Bey'in işaret ettiği şekilde, Paris'tir.

Gerçi, Reşid Paşa daha önceden de İngiltere'ye gitmişti (Arşiv, sandık: 153, evrak nu: 64). Ancak, «Londra Sefiri» sıfatıyla gidişi, belirttiğimiz gibi 1252 (1836) yılındadır. İbnülemin, belki de önceki seyahatlerini dikkate almış olmalıdır.

Paşa'nın ikinci defa sadrazam olması⁴ ile kendisi de, yeniden Hâriciye Nezâreti'ne getirildi.

20 Şevval 1268 (1852) ise, hayatının ikbâl merdiveninde tam bir dönüm noktasını teşkil etti. Zirâ bu tarihte Reşid Paşa'nın, Sultan Abdülmecid tarafından, üçüncü Sadâret'inden azledilmesinden sonra,⁵ Sadrazam oldu.

Âli Paşa, bu tâyini takiben bir şükran ifadesi olmak üzere doğruca Reşid Paşa'nın yalısına geldi ve eteğini öpmeğe kalkışarak, büyük bir hürmet gösterdi.⁶

Ahmed Cevdet Paşa'nın kızı, Fatma Âliye Hanım; «bazı iki yüzlü, ara bozucu kimselerin Reşid Paşa ile Âli Paşa'nın aralarını türlü dedikodularla iyice açtığını ve zamanla Reşid Paşa'nın, kendi eliyle yetiştirdiği bir kimsenin bu derece yükselmesine tahammül edemez hâle geldiğini ve Âli Paşa'nın bütün yaptıklarına karşı tavır takındığını...»⁷ kaydeder.

Bütün bu menfi gelişmelerden sonra, devlet adamları ve büyük memurlar iki ana gruba ayrılırlar. Bunlardan bir kısmı Mustafa Reşid Paşa'ya karşı eski sadâkatlerini, bağlılıklarını devam ettirirken, diğer bir kısmı da yeni Sadrazam Âli Paşa'ya meylederler.⁸

O arada, Hâriciye Nezâreti'ne tâyin olunan Fuad Paşa ile Âli Paşa, birbirlerine bir kat daha yaklaşmışlar ve tam bir işbirliği içine girmişlerdir. Böylece, her ikisi de velinimetleri olan, yetişmelerinde ve ikbâl başmaklarında süratli denebilecek bir tarzda yükselmelerinde büyük emekleri görülen Mustafa Reşid Paşa'dan uzaklaşmışlardır.

Kudüs'deki mukaddes makamlar meselesi ile Âli Paşa, Zî'l-hicce 1268

-
- (4) Sadrazam Sârim Paşa'nın azledilerek, yerine tekrar Mustafa Reşid Paşa'nın getirilmesine sebep olarak; Sultan Abdülmecid'in Sârim Paşa'ya güvenmesiyle, İngiliz Sefiri Sir Stratford'ın Pâdişah'a tesiri gösterilmektedir («Târih-i Lâtîfi» İst. 1302, cild: 8, s. 193-194) ve (Ali Fuad, «Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiyye» İst. 1347/1928, s. 12).
- (5) Mustafa Reşid Paşa'nın bu azline sebep olan hâdise, Damad Fethi Paşa ile arasındaki anlaşmazlıktır. Encümen-i Dâniş kurulduğu zaman, yabancı dil bilenler oraya üye seçildiği hâlde Fethi Paşa'nın alınmaması, aralarının açılmasına büyük ölçüde vesile teşkil etmiştir. Sultan Abdülmecid de, bu iki rakibin devlet işlerine kadar sirâyet eden anlaşmazlığından usanarak, ikisini birden azil ile ilk defa olarak Âli Paşa'yı Sadrazam yapmıştır (Prof. Dr. Cavid Baysun, «Mustafa Reşid Paşa» Tanzimat - I, İst. 1940 s. 741).
- (6) Ali Fuad, «Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiyye» İst. 1347/1928 s. 61.
- (7) Fatma Âliye, «Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı» İst. 1333/1914, s. 86
- (8) a.g.e., s. 88

(1852)'de vazifeden ayrıldı ve kısa bir süre sonra da, yerine Sadrazam olan Damad Mehmed Ali Paşa'nın teklifi üzerine, 6 Rebiü'l-âhir 1269 (1853) tarihinde İzmir Vâililiği'ne tâyin edildi.⁹ Bu gelişmeler esnasında, Mustafa Reşid Paşa'ya da Edirne Vâililiği teklifi geldi. Ne var ki kendisi; «Ben İstanbul'dan dışarı çıkarım, amma içi karışır.» şeklinde rivâyet olunan sözü ile bunu, şiddetle reddetti.¹⁰

İzmir Vâililiği'nden de, Avusturya Elçisi'nin ısrarı ile azl olunan Âlî Paşa; 21 Receb 1270 (1854)'de Hüdâvendigâr Vâililiği'ne getirildi ve aynı zamanda, yeni kurulan Meclis-i Âlî-i Tanzimat Reisliği'ni üstlendi.

Reşid Paşa'nın, dördüncü defa Sadrazamlık makamına oturduğu 2 Rebiü'l-evvel 1271 (1854) tarihini takibeden günler zarfında, Âlî Paşa da üçüncü kere Hâriciye Nezâreti'ne tâyin olundu. 28 Cemâziye'l-âhir 1271 (1855)'de Viyana Konferansı'na murahhas seçildi ve bilâhare Reşid Paşa'nın istifası üzerine, ikinci defa - 16 Şaban 1271 (1855) tarihinde - Sadrazam tâyin edildi. Lâkin, Reşid Paşa'ya karşı hürmette kusur etmek endişesi içerisinde olan Âlî Paşa, istifaya hazırlandı. Bununla birlikte, bu kere bir buçuk yıldan fazla bir süre o makamda kaldı ve o arada, 30 Mart 1272 (1856)'da imzalanan Paris Andlaşması'na birinci murahhas sıfatı ile katılarak, imzâsını attı. Bunu takiben, İmparatorluk bünyesindeki Hristiyan tebaanın imtiyazları meselesini hâlletmek ve böylece, Viyana Konferansı'nda kararlaştırılan esaslardan birini yerine getirmek üzere, 18 Cemâziye'l-âhir 1272/18 Şubat 1856 tarihinde Islâhât Hatt-ı Hümâyûnu'nu, yani Islâhât Fermânı'nı neşir ve ilân etti.¹¹

Sadâret'ten ayrılıp, yalısında oturmaya başlamış olan Mustafa Reşid Paşa; bütün bu olanlar karşısında hırsını yenemeyerek, bilhassa Islâhât Fermânı'nı, «Hristiyanlar'a verilen bir imtiyaz fermânı» saydığını beyân ile Mâbeyn'e uzun bir lâyiha sundu.

Bu fermân ile, Âlî ve Fuad Paşalar'ın başını çektiği yeni nesil; Ahmed Hamdi Tanpınar'ın ifadesiyle, «çok acemice ve acele olsa bile, ilk

(9) Vîlâyet İdâre Meclisi'nin ilk toplantısında Âlî Paşa : «Devlet'in mühim memuriyetlerinde bulunduğunu ve dolayısıyla büyük tecrübe sâhibi olduğunu, onun için de iyi bir idâre hususunda herkesin, kendisini takip etmesi gerektiğini...» söyler. Bunun üzerine üyelerden birisi: «(Biz deve gibiyiz; Efendim nereye yedersen, oraya gideriz.) der. Paşa, bunu hikâye ederken : (Herif, ilk ağızda beni katırın önüne geçirdi.) dermiş, Deveyi yeden, katırın önüne geçen hangi mahlûk olduğu ma'lûmdur.» (İbnülemin Mahmud Kemâl İnal, «Osmanlı Devrinde Son Dadrazamlar» I. cüz, İst. 1964 s. 9)

(10) a.g.e., ayn.shf.

(11) Engelhardt, "La Turquie et le Tanzimat -I-" s. 112 ve A. H. Ongunsu, «Âlî Paşa» İslâm Ansk. I. cild, 5. cüz, s. 337

defa olarak kendi adlarına konuşurlar.»¹² Ve yine Islâhât Fermânı'yle; Âlî ve Fuad Paşalar, «artık Reşid Paşa mektebinin talebeleri ve O'nun yakın iş arkadaşları olmaktan çıkarlar.»¹³ Bu lâyihasıyla, gençlere karşı, muhâfazakâr nesli temsil durumuna geçen Mustafa Reşid Paşa; aynı zamanda Âlî Paşa idaresine karşı tavrını, kırgınlık ve hasedini iyice açığa vurduğu gibi, kendi safındakilere ve İdâre'den hoşnud olmayanlara, yapılması gereken işlerin mesajını verdi.

Eflâk ve Boğdan'ın İdârî yönden birleştirilip, birleştirilmemesi konusunda Fransa ile İngiltere'nin anlaşmazlığa düşmeleri ve İngiliz Elçisi'nin, Hâriciye Nâzırı Fuad Paşa ile Sadrazam'dan şikayetçi olması üzerine Âlî Paşa Sadâret'ten ayrıldı ve yerine, tekrar Reşid Paşa getirildi. Bu defa da, Hâriciye Nezâreti'ne tâyin edilen Âlî Paşa dolayısıyla, bu vazifeyi kabulden çekindi ve hattâ Reşid Paşa'nın ricâsına rağmen, istifa ısrar ederek, neticede Fuad Paşa ile beraber Mecâlis-i Âliyye'ye memur oldu.¹⁴

Gene bir hayli siyâsî mâhiyetteki hâdiseden sonra, nihayet 6 Şevval 1283 (1867)'de beşinci defa olarak tekrar Sadrazam'lığa getirilen Âlî Paşa;¹⁵ o sıralarda büyük ehemmiyet arz eden Girid isyânını, uygun bir hâl tarzına bağlayabilmek için kaleler meselesinde müsamahakâr davranmayı ve onların korunmalarının ve idaresinin, Sırp Beyi'ne bırakılması kararını almayı uygun gördü.¹⁶

Sırbistan'daki «Kıl'a-yı Hakâniyye» ile Belgrad Kalesi'nin, Sırp Bayrağı çekilerek, bir bakıma Sırp Beyi'ne terki demek olan işte bu karar; Âlî Paşa muhaliflerinin, bardağını taşıran son damla oldu.

Buna, Ziyâ Paşa :

**Belgrad Kal'asının İhsân ile Sırbistan'e
Devlet'in kıldı temâmiyyetini istikmâl¹⁷**

derken; Ayaşlı Hayri Efendi de, şu mânidâr târihi söyledi :

(12) Ahmed Hamdi Tanpınar, «19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi» İst. 1982, s. 151

(13) a.g.e., ayn. shf.

(14) Ali Fuad, «Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiyye» İst. 1347/1928 s. 71
ve;

A. H. Ongunsu, «Âli Paşa» İslâm Ansk. I. cild, 5. cüz s. 337

(15) A. H. Ongunsu, a.g.e., s. 338

(16) Âlî Paşa muhalifleri tarafından, tamamiyle O'nun keyfi tasarrufu gibi gösterilmek istenilen bu karar, aslında Meclis-i Vükelâ'da etraflıca müzakere edilmiştir. (Fazla bilgi için bkz: «Belgrad Kalesi'nin Sırp'lı'ya terki Hakkında Bir Vesika» TOEM, sayı: 31, s. 285 ve İbnülemin Mahmud Kemal İnal, a.g.e., s. 21)

(17) Ziyâ Paşa, «Zafer-nâme» İst. tarihsiz, s. 3

**Kal'anın terki mükerrer olunca teklif
Vükelâ âkibet-i kârdan oldu âgâh
Çıkarup leşker-i İslâm'ı dedim târihin:
Belgrad Kal'ası Sırplu eline geçdi vâh¹⁸**

Girid isyânının bastırılıp, asâyışın sağlanması için ise, Âlî Paşa büyük gayretler gösterdi. Önce, Ömer Lûtfî Paşa'nın kumandasında asker sevk edilerek, ihtilâlciler tesirsiz hâle getirildi. Fakat onlar, yani Devlet'e başkaldıran Rumlar; Ruslar'ın himâyesi, Yunanlılar'ın da silâh ve cephaneye yardımı sayesinde, kaçtıkları dağlardan zaman zaman Müslüman ve bazı Hristiyan Girid halkına saldırıp, ağır kayıplar verdirdiler. Bunun üzerine Âlî Paşa bizzat kendisi, «ihtilâlin izâlesi, asâyışın te'mini ve yeni idârenin te'sisi için...»¹⁹ Cemâdiye'l-âhire 1284 (1867)'de Girid'e gitti. Mükün mertebe, sükûn ve âsâyışı temine ve yeni bir idârenin kurulmasına muvaffak oldu. Girid Vâliliği ile kumandanlığına Hüseyin Avni Paşa'yı tâyin ettirerek, 5 Zî'l-ka'de 1284 (1868) tarihinde İstanbul'a döndü. Lâkin O Girid'de iken, hakkında türlü dedikodular çıkarıldı. Bunlardan birisi ve herhalde en ağırı, «âsilerle işbirliği içinde olduğu..» şeklinde idi ki bunu, Girid'de Âlî Paşa'nın maiyyetinde bulunan Kabûlî Paşa, o sırada Paris'de «Me'mûriyet-i mahsûsa» ile vazife gören Sâdık Paşa'ya yazdığı 16 Nisan 1291 (1874) tarihli mektubunda şöyle dile getirdi:

«...Âlî Paşa Girid'de iken hakkında neler söylemediler. O, belâyı Devlet'den def etmiş iken, âsilerle birlikte ve müttefik dediler. İstanbul'a gelir ise, hânesine gidinceye kadar arabasına necâset atacaktırlar, deyû yazdılar. Bîcârenin bağı hûn olurdu.»²⁰

Girid'deki bu Rum isyânının silâhla olduğu kadar, ondan ziyade sistemli bir siyâsî manevra ile bastırılabilceğine inandığı için, böyle hareket etmek zorunda kaldığını söyleyebileceğimiz Âlî Paşa; Padişah nazarında itibarını, hâriçte de şöhretini bir kat daha artırdı. Fakat, Jön Türkler'in şimşeklerini üzerine çekmekten ve Meclis-i Vükelâ'daki şiddetli itirazlardan²¹ uzak kalamadı. Neticede, büyük bir fizyolojik ve rûhî çöküntüye uğrayarak, epey ızdırıp çekti. Vücudunu günden güne tahrip eden

(18) İbnülemin Mahmud Kemâl İnal, a.g.e., s. 22

(19) a.g.e., ayn. shf.

(20) a.g.e., s. 24

(21) Âlî Paşa'nın; son zamanlarında Meclis-i Vükelâ'da, mütercim Rüşdi Paşa'nın târizatta bulunmasından, yani üstü kapalı bir tarzda kendisine hücum etmesinden çok müteessir olduğu ve oradakilere:

«—Rüşdi Paşa Hazretleri, bugün beni mecrûh etdi.»

diyerek, bir daha Meclis-i Vükelâ'da bulunmadığı nakl olunmuştur. (a.g.e., s. 25)

Verem dolayısıyla, bir müddet Erenköyü'nde istirahat etti. Nihayet, 21 Cümâde'l-âhire 1288/7 Eylül 1871 günü Bebek'teki yalısında 58 yaşında vefat etti.²² Süleymaniye Câmii hazîresine defnedildi.

İşte, Devlet idâresinde yaptıklarını, kronolojik bir sıra dâhilinde ana hatları ile vermeye çalıştığımız Âlî Paşa'nın; - bilhassa Girid meselesi dolayısıyla - Ziyâ Paşa tarafından nasıl hicvedildiğini, Zafer-nâme'de görmek mümkündür.

Bu eser; önce Kasîde tarzında yazılmış, sonra da gene Ziyâ Paşa tarafından Tahmîs ve Şerh edilmiştir. Edebî janrı itibarıyla, tam bir mizâh ve «satire» eseridir.

İlk plânda, Âlî Paşa'nın şahsını ve yaptıklarını öven, göklere çıkararak Zafer-nâme; gerçekte tamamiyle yergiye dayalı, Paşa'yı ve yaptıklarını yerin dibine batırmaya çalışan, hayli şiddetli bir siyâsî hiciv âbidesidir.

Zafer-nâme'nin asıl dikkate şâyân bir tarafı da şudur: Ziyâ Paşa onu, sanki kendi yazmamış gibi göstermek istemiştir. Bu maksatla Kasîde'yi, Âlî Paşa'nın yakınlarından İzmîd Mutasarrıfı Fâzıl Paşa: Tahmîs'ini, gene Âlî Paşa'nın adamlarından Hayri Efendi; nesirle Şerh'ini de, Zaptiye Nâzırı Hüsnü Paşa kaleme aldı.. şeklinde vermiştir.

Nitekim, Ziyâ Paşa'nın kendi el-yazısı ile hazırladığı ve taş-basması olarak, neşir yeri ve tarihi kayıtlı olmaksızın neşrettiği bu eserin, «Kasîde» kısmı şöyledir :

ZÂT-I HAZRET-İ SADÂRET-PENÂHÎ'NİN GİRİD ME'MÜRİYETLERİNDE MUZAFFERİYETLERİNE DÂİR İZMİD MATASARRIFI SA'ÂDETLÛ FÂZİL PAŞA HAZRETLERİ'NİN NAZM EYLEDİĞİ ZAFER-NÂME'DİR :

Bârek - Allah zihî kevkebe-i âlü'l-âl

Levhaş - Allah aceb nusret ü feyz ü ikbâl

Hak bu kim görmedi âgâz edeli devre felek

Böyle bir feth ü zafer böyle şükûh u iclâl

Lerze saldı feleğe na'ra-î «Hayyâk - Allah»

Ra'se verdi küreye gulgule-i «Yâ Müte'âl»

Kimseler olmadı bu feth-i mübîne mazhar

Ne Sikender ne Hülâgû ne Sezâr ü Anibal

Âferîn himmetine âsaf-ı âli-kadrin

Oldu şâyeste-i tevfik-i Cenab-ı Müte'âl

Girid'i aldı gerü savlet-i seyf ü kalemi
Halkına gelmiş iken dâ'iyeye-i istiklâl
Devlet'i eyledi bir öyle belâdan âzâd
Yoksa pek müşkil olurdu şu zemânda ahvâl
İhtiyâr eyledi bu kışda şu müşkil seferi
Yoksa kim etmiş idi kendisini istiskâl
Bu ne gayret ne hamiyet ne şecâ'atdır bu
Hiç görülmiş mü tevârih-i selefde emsâl
Askere verdi kumandayı misâl-i Bonapart
Gerçi kim gelmedi hiç silsilesinde ceneral
Vermedi ablukada şân-ı Donanma'ya halel
İngiliz devletine olsa sezâdır amiral
Vâkı'â haylice cân haylice mâl oldu telef
Etdi ammâ ki cezîre şerefine istihsâl
İktifâ eyledi «El-afvü zekâtü'z-zafer»'e
Etmedi tâ'ife-i bâgiye'yi istisâl
Yâ o takrîr ki tafsil eder icrâ'âtı
Hüsn-i ta'bîr ü belâgatde bulunmaz emsâl
Ser-be-ser şive-i l'câz ü ser-â-ser mazmûn
Lâfzı pür-nükte ve her nüktesi lebrîz-i hayâl
Kan saçar hâme-i hûn-rîzi mürekkebe yerine
Meşrebi ma'reke-i rezm'e olunca meyyâl
Zülf-i yâre dokunur mes'elede hâmesinin
Târ-ı ma'nâ dökülür pâyine kangal kangal
Yazdığı şeylere Mümtâz ü Fu'âd alkış-hân
Gördüğü işlere Takvîm'ü Ceride dellâl
Öyle bir şöhrete mâlik ki mülûk-ı âlem
Nâmını bilse eger elbet anar bil-ibcâl
Öyle bir kudrete sâhib ki murâd eylerse
Görünür sûret-i imkânda nice emr-i muhâl
Kendi sultân değil ammâ ki nice sultânı
Maksadı üzre eder bende gibi isti'mâl
Pâdişâh'ın adı vardır yalnız dillerde
Zâtı'dır taht-ı Hükûmet'de hakikî fa'âl

Her ne işler ise «Lâ-yüs'el-ammâ yef'al»
Her ne hüküm eylese âzâde-i takyîd-i sü'âl

Mısır'da eyledi tagyîr-i verâset hükmü
Etdi bir Yüzbaşı'yı Memleketeyn üzre kıral

Belgrat kal'asın ihsân ile Sırbistan'e
Devlet'in kıldı temâmiyyetini istikmâl

Karadağ kulelerin yıkdı ise hükmü n'ola
Peşşe tevfiğ-i Hüdâ ile eder kal'-ı cibâl

Rûm'dan Ermeni'den yaptı müşîr ü bâlâ
Eyledi resm-i müsâvât-ı hukûku ikmâl

Verdi Mâliye'ye tedbîr-i musibi bereket
Buldu hep sâye-i lûtfunda cihân vüs'at-i hâl

Tuz tütün resm'e girüp oldu hazîne leb-rîz
Etdi tahvîl-i kavâ'imle nukûd istihsâl

İ'tibârı ile yaptı nice istikrâzât
Yoksa Mâliye işinde görüldü işkâl

Totalım cümle umûrunda hıyânet etmiş
Şu Girid hizmetini var mıdır inkâra mecâl

Böyle iş görmeli ibkâ ise maksad nâmı
Ne revâ şöhret için Zemzem'e olmak bevval

Ehl-i seyf ehl-i kalem ehl-i dil ehl-i insâf
Muhsin ü mükrim ü memdûh u gayûr u fa'âl

Hâmi-i dîn-i mübîn muhyî-i şer'-i enver
Hâfız-ı Devlet ü dirhem-ken ü evsân-ı dalâl

Kangı hengâmeye girdiyse muzaffer oldu
Değmedi ârızına latma-i «El-harbü sicâl»

Esb-i Devlet bu terakkîde gider miydi aceb
Olmasa himmeti mihmîz-zen-i isti'câl

Kendinin gayret-i milliyyesi koymaz yoksa
Çekilir yük mü bu mihnet kişi olsa hammâl

Nazar et sûret-i zîbâsına mâşâllah
Nedir ol vech-i mübârek nedir ol hüsn ü cemâl

Kadd değil kâmet-i matbû'ası bir serv-i sehî
Göz değil çeşm-i dilârâsı yenâbî'-i zülâl

Öyle düştür-ı mu'azzam ki Nakîbü'l-eşrâf
Gelse ger meclisine câyı olur saff-ı ni'âl

Öyle nâzik ki eger şapkalı bir kunduracı
Evine gelse eder tâ kapudan istikbâl

Öyle bir cerbeze-i nutku da var kim eyler
Hasmının hakkı dahi olsa elinde ibtâl

Çok mudur Avrupa'ya gitse ukâb-ı şânı
Beykoz'a Gekbüze'den gelse aceb mi kartal

Kahrına uğramadı uğrasalar bir kerre
Ne tavanlarda gezer fâre ne dağlarda çakal

Hep te'ennî-yi hakîmânedan eyler neş'et
Tab'-ı pâkindê eger var ise cüz'î ihmâl

Himmet ü meşrebi de kaddi gibi âlidir
Çünkü esmâ olunur nâsa semâdan inzâl

Sâyesinde o kadar etdi cihân kesb-i huzûr
Eylemez kimse du'âsında dakika ihmâl

Hân mânı yıkılırdı nice ehl-i hünerin
Cânib-i afva eger olmasa tab'ı meyyâl

Nakd-i va'di ile hemyân-ı zarûret leb-rîz
Zer-i lûtfu ile ceyb-i fukarâ mâl-â-mâl

Kâle-i servet ü dârâtına olmaz arşun
Galle-i ni'met-i bi-gâyeti bilmez mikyâl

Vâli-yi Mısır ile Sultân'dan alurdu ihsân
Maksadı olsa idi cem'-i nukûd ü emvâl

Beytini mâlini yakdı ise eger nâr-ı harîk
Kârgirini binâ eyler anın Beytû'l-mâl

Âsafâ himmet-i mahsûsa-i tedbîrindir
Eyleyen Devlet'i bu hadd-i kemâle îsâl

Geldi bir hâlete kim Devlet-i Osmâniyye
Hissolunmaz gibidir şâ'ibe-i izmihlâl

Ne dirâyet bu ki yirmi senedir va'dederek
Aldadup Avrupa'yı âlemi etdin iğfâl

Bu ne tâli' ki cihân hasmın iken bunca zemân
Müstakillen olasın taht-nişîn-i ikbâl

Müslüman la'net eder gayr-i müselmân la'net
Kimseler kıymetini bilmedi hâlâ bu ne hâl

Erba'ine kadar elbette sürer germi-yi bahs
İstesem ben ne kadar vafını etmek icmâl

Âsafâ ömrümü evsâfına hasr eyleyeyim
Bir zemân kâbız-ı ervâh ederse imhâl

Fâzıl-ı pîre ateh gelse de söyler medhin
Soy köpek olmasa da dişleri durmaz battâl

Dalkavuklukda müdârâda zemânım geçdi
Olmadım şimdiye dek mazhar-ı feyz ü âmâl

Âcizim şükrünü ifâda ki etdi lûtfun
Şem'-i maksûdumu âhir nefesimde iş'âl

Mutasarrıflığa bir kıt'a sebep olmuş idi
Bu kasîdem beni vâliliğe eyler îsâl

Yeter ey hâme ko tasdî'i du'â mevsimidir
Tut yüzün kibleye aç başını bâ-saffet-i bâl

Tâ ki pervâz ede âfâkda simürg ü hümâ
Kebg-i dârâtını çâk etmeye şâhin-i zevâl

Lûtf u ihsânı gibi ömrü ola nâ-ma'dûd
Din ü îmânı kadar kesb ede feyz ü ikbâl

Bende-i Âli

**El-fakîr Fâzıl-ı Bosnavî-yi Mevlevî
Mutasarrıf-ı İzmîd**

✱

Bu kasîde'nin, Tahmîs'i ise şöyledir :

İZMİD MUTASARRIFI SA'ÂDETLÜ FÂZİL PAŞA HAZRETLERİ'NİN
HAKK-I ÂLÎ-Yİ HAZRET-İ SADÂRET-PENAHÎ'DE İNŞÂDINA MUVAFFAK
OLDUKLARI «ZAFER-NÂME» ÜZERİNE KARANTİNA KİTÂBETİ'NDEN
MÜTEKÂ'İD HAYRİ EFENDİ'NİN NAZMEYLEDİĞİ TAHMÎS-İ NEFÎS'DİR :

Habbezâ nasr-ı hümâyûn-ı bedî'ü'l-ahvâl
Ni'mezâ feth-i beşâret alem-i ferruh-fâl
Dese ukbâda sezâ gıpta ile Rüstem-i Zâl
Bârek-Allah zihî kevkebe-i âlü'l-âl
Levhaş-Allah aceb nusret ü feyz ü ikbâl

İşte târih-i selef lâzım ise bahsetmek
Sath-ı âlemde nice ma'reke geçdi gerçek
Bunu der müttefikân yerde beşer gökde melek
Hak bu kim görmedi âgâz edeli devre felek
Böyle bir feth ü zafer böyle şükûh u iclâl

Yer göge gök de yere eyledi dehşetle nigâh
Hayretinden aradı herbiri bir cây-i penâh
Etdi sükkân-ı semâvât ü zemîn nâle vü âh
Lerze saldı feleğe na'ra-i «Hayyâk-Allah»
Ra'ş'e verdi kürreye gulgule-i «Yâ-Müte'âl»

Edelim dikkat ile cümle tevârihe nazar
Matla'-i Şark'dan aksâ-yı ekâlime kadar
Gerçi geldi nice sâhib-haşem ü feth ü nazar
Kimseler olmadı bu feth-i mübîne mazhar
Ne Sikender ne Hülâgû ne Sezâr ü Anibal

Saff-der ü saff-şikeni böyle gerekdir sadrın
Olmadı şimdiye dek fâ'ili hiçbir gadrin
Nâmını eyledi tecdîd gazâ-yı Bedr'in
Âferîn himmetine âsaf-ı âli-kadrin
Oldu şâyeste-i tevfik-i Cenâb-ı Müte'âl

Mevc urup kandiye burcunda muzaffer aleml
Avrupa oldu dil-âşüfte-i hüsn-i rakamı
Çünkü bir hizmet idi Devlet'ine mültezemi
Girid'i aldı gerü himmet-i seyf ü kaleml
Halkına gelmiş iken dâ'iyeye-i istiklâl

Devlet'i hüsn-i idâre ise maksûd u murâd
Ana pek mâni' imiş kesret-i emsâr ü bilâd
Etdi bu kâ'ide-i hikmeti kendi icâd
Devlet'i eyledi bir öyle belâdan âzâd
Yoksa pek müşkil olurdu şu zemânda ahvâl

Sıcacık halvet iken câriyeler ile yeri
Turfe-i gûyâlık ederken geceler bendeleri
Bî-sebeb terk ederek böyle huzûr-ı hazarı
İhtiyâr eyledi bu kışda şu müşkil seferi
Yoksa kim etmiş idi kendisini istiskâl

Kışla-ı fikri olup ceş-i zaferle memlû
Kal'a-ı zihnine endîşe-i feth etdi gulüvv
Kılıcın çekdi kınından diyerek «Kande adüvv»

Bu ne gayret ne hamîyyet ne şecâ'atdır bu
Hiç görülmüş mü tevârih-i selefde emsâl

Ten-i nâzendesi ne nâzûk iken pek de ne kart
Kendine mâni'-i azm olmadı Kânûn ile Mart
Ana nisbetle cabândır şüce'ân-ı İspart
Askere verdi kumandayı misâl-i Bonapart
Gerçi kim gelmedi hiç silsilesinde ceneral

Yirmi beş kıt'a sefine idi hükmünde Fidel
Tutdu bir Rûm vapurun bir sene ikdâma bedel
Hiç Bahriyye'den âgâh değilken evvel
Vermedi ablukada şân-ı Donanma'ya halel
İngiliz devletine olsa sezâdır amiral

Çünkü her kârda tercih olunur şerr-i ehaff
Etdi hükkâm-ı müselmân'a nasârâ'yı halef
Tîr-i ta'na bu sebebden olamaz Zâtı hedef
Vâkı'â haylice cân haylice mâl oldu telef
Etdi ammâ ki cezîre şerefin istihsâl

Zât-ı Haydar-şiyemi azm edeli bu sefere
Baş keserler kılıcı nâm:na cümle kefere
Vermedi ruhsat-ı ta'kîb-i adû bir nefere
İktifâ eyledi «El-afvü zekâtü'z-zafer»'e
Etmedi tâ'ife-i bâgiyyeyi istisâl

Gerçi her fende müsellemdir o sadrın zâtı
İlm-i inşâda husûsî ile mâ'lûmâtı
Başka da'vâda bulunmaz diyelim isbâtı
Ya o takrîr ki tafsîl eder icrââtı
Hüsn-i ta'bîr ü belâgatde bulunmaz emsâl

Öyle takrîr ki her bir sözü dürr-i meknûn
Öyle bir nüsha ki her satrı merâyâ-yı füsûn
Gören ol mülhemeyi ya nice olmaz meftûn
Ser-te-ser şîve-i i'câz ü ser-â-ser mazmûn
Lâfzı pür-nükte vü her nüktesi leb-rîz-i hayâl

Gösterir kilik-i füsûn-kârı günü şeb yerine
Arz eder şimşegi kâsd eylese kevkeb yerine
Saydırır bir deveyi istese merkeb yerine
Kan saçar hâme-i hûn-rîzi mürekkeb yerine
Meşrebi ma'reke-i rezme olunca meyyâl

Seyrine göz eremez kilik-i hüner-câmesinin

Nûr-ı ma'nâ üzerinde dolaşır hâmesinin
Oku bu beytini dikkatle Zafer-nâme'sinin
Zülf-i yâre dokunur mes'eleden hâmesinin
Târ-ı ma'nâ dökülür pâyine kangal kangal

Ne yazarsa olur itrâsına mecbûr cihân
Ne yaparsa eder elbette ta'accüb insân
Ya nasıl olmasun âsârına âdem hayrân
Yazdığı şeylere Mümtâz ü Fuâd alkış-hân
Gördüğü işlere Takvîm ü Cerîde dellâl

Az gelür sıytını ta'rîf için her ne desem
Kulunuz Avrupa'nın hâlini gerçi bilmem
Bunu bir diplomat ağzından işitdim akdem
Öyle bir şâhrete mâlik ki mülûk-ı âlem
Nâmını bilse eger elbet anar bil-ibcâl

Bir işi yapmağı zihninde eger peyler ise
Anı icrâ eder elbet ne eder neyler ise
Oluyor hâric-i imkân sanılan şeyler ise
Öyle bir kudrete mâlik ki murâd eyler ise
Görünür sûret-i imkânda nice emr-i muhâl

Etdi teshîr dirâyetle Şeh-i Devrânî
Yaradı kendisine Saltanat-ı Osmânî
Zâtına dense sezâ Şâh-ı Cihân-ı Sâni
Kendi sultân değil ammâ ki nice sultânı
Maksadı üzre eder bende gibi isti'mâl

Şeh-i Devrân ile yok beynine hâ'il perde
Yâd olunmaz şu kadar var ki adı minberde
Yoksa ol rütbe yürür hükmi ki her bir yerde
Pâdişâh'ın adı vardır yalnız dillerde
Zâtı'dır taht-ı Hükûmet'de hakikî fa'âl

Kalbi âyîne-i ilhâm-ı Hüdâvend-i ezeli
Zâtı mürsel gibi ma'sûm-ı hatâyâ vü zelev
Kimseler eyleyemez kendi ile bahs ü cedel
Her ne işler ise «Lâ-yüs'el ammâ yef'al»
Her ne hüküm eylese âzâde-i takyîd-i sü'âl

Katl-i Vâlî'ye verüp Şâm'da ruhsat hükmü
Kıldı te'lîf-i mu'âdât-ı ra'iyet hükmü
Verdi Lübnan'da nasârâya emâret hükmü
Mısır'da eyledi tagyîr-i verâset hükmü
Etdi bir yüzbaşıyı Memleketeyn üzre kıral

Terk-i emlâk edüp İslâm'dan on bin hâne
Hicret etmişdi itâ'at ederek fermâne
Şart edüp rekz-i alem etmeği kahrâr-âne
Belgrat kal'asının ihsân ile Sırbistan'e
Devlet'in kıldı temâmiyyetini istikmâl

Kenzini nush-ı belâgat eseri koydu yola
Salamaz gayri mukaddemki gibi sağa sola
Öyle me'mende ne hâcet olacak karakola
Karadağ kulelerin yıkdı ise hükmü n'ola
Peşşe tevfik-i Hüdâ ile eder kal'a-i cibâl

Azmine yâver olur ise eger kasd-i Hüdâ
Kıptıyân câyı olur mesned-i sadr-ı vâlâ
Yalnız etdi Yahudiler için istisnâ
Rûm'dan Ermeni'den yapıdı müşîr ü bâlâ
Eyledi resm-i müsâvât-ı hukûku ikmâl

Bir zemân akçece görmüştü Hazîne killet
Almayup aylığını halk çekerdi zillet
Ya nasıl zâtına şükretmeye şimdi millet
Verdi Mâliye'ye tedbîr-i musîbi bereket
Buldu hep sâye-i lûtfunda cihân vüs'at-i hâl

Fukarâ zamm ile vergisi olunmaz ta'cîz
Sanma a'şâr ile aġnâm rüsûmun nâcîz
Buldu gûyâ yeni bir ma'den-i sîm ü ibrîz
Tuz tütün resm'e girüp oldu Hazîne leb-rîz
Etdi tahvîl-i kavâ'imle nukûd istihsâl

Devlet'e Avrupa emniyet eder mi heyhât
Lûtfedüp eylemese arz-ı kefâlet ol zât
İşte lâzımsa bu da'vâya delîl ü isbât
İ'tibârı ile yapıdı nice istikrâzât
Yoksa Mâliye işinde görölürdü işkâl

Konferansda diyelim kendi cebânet etmiş
Şâm için âhâra sehv ile emânet etmiş
Ne hamîyyet ne sadâkat ne metânet etmiş
Tutalım cümle umûrunda hıyânet etmiş
Şu Girid hizmetini var mıdır inkâra mecâl

Şâm'da nâm bırakmaksâ Fuâd'ın kâmi
Katl-i amm etmeğe hâcet ne idi İslâm'ı
Etse taklîd yetişmez mi o nîk-encâmı

Böyle iş görmeli ibkâ ise maksâd nâmı
Ne revâ şöhret için Zemzeme olmak bevvâl

Öyle âlidir o mahsûd-ı güzîn-i eslâf
Bir lisânda ana şâyeste bulunmaz evsâf
Böyle vâsif eyler idi Zâtını görse Vassâf
Ehl-i seyf ehl-i kalem ehl-i dil ehl-i insâf
Muhsin ü mükrim ü memdûh u gayûr u fa'âl

Dâver-i mülk-i hüner safder-i nusret-rehber
Kahraman-kudret ü ahen-dil ü Rüstem-peyker
Murtazâ-meşreb ü hem-tab'-ı Halil-i Âzer
Hâmi-i dîn-i mübîn muhyî-i şer'-i enver
Hâfız-ı Devlet ü dirhem-ken ü evsân-ı dalâl

Bir zemân Pâdişeh-i Âlem'e muğber oldu
Emrine ol dahi encâm müsahhar oldu
Hâsılı hep şeref-i tâli'e mazhar oldu
Kangı hengâmeye girdiyse muzaffer oldu
Değmedi ârızına latma-i «El-harbü sicâl»

Olamaz fâris-i ikbâle yürütmek ağreb
Savt-ı gayret ile divârı misâl-i merkeb
Az zemânda şu kadar feyze nedir başka sebep
Esb-i Devlet bu terakkîde gider miydi aceb
Olmasa himmeti mihmiz-zen-i isti'câl

Kime ne kendisinin karnı ya aç ya toksa
Çok mudur parmak atup her işe burnun soksa
Gerü versün diyelim zâtına bunlar çoksa
Kendinin gayret-i milliyyesi koymaz yoksa
Çekilir yük mü bu mihnet kişi olsa hammâl

Eyleyen vech-i dilârâsına bir kerre nigâh
Bir dahi âleme bakmadan eder istikrâh
«Utlubü'l-hayr» me'alinden olursun âgâh
Nazar et sûret-i zibâsına mâşâallah
Nedir ol vech-i mübârek nedir ol hüsn ü cemâl

Âfitâba yüzünün varsa da vech-i şebahi
Andırır tal'at-i meymûn-ı ferah-nâki mehi
Anda kıl san'at-ı Mevlâ'ya ser-â-pâ nigehe
Kadd değil kâmet-i matbû'ası bir serv-i sehî
Göz değil çeşm-i dilârâsı yenâbi'-i zülâl

Harem-i hâsına dâhil olamazlar eclâf

Ulemânın eder âmâlini dâ'im is'âf
Eylemez nesl-i Resûl'ü alenen istihfâf
Öyle düstûr-ı mu'azzam ki Nakîbü'l-eshrâf
Gelse ger meclisine câyı olur saff-ı ni'âl
Bezm-i adlinde müsâvî çakıcı tanburacı

Meclisinde bir olur lâgutacı usturacı
Tanımaz çizmeci ya losturacı mosturacı
Öyle nâzik ki eger şapkalı bir kunduracı
Evine gelse eder tâ kapudan istikbâl
Oratörler avukatlar yanına gelse eger

A'nı ilzâmda elbette kalurlar muztarr
Bu değildir yalnız zât-ı şerîfnde hüner
Öyle bir cerbeze-i nutku da var kim eyler
Hasmının hakkı dahi olsa elinde ibtâl
Geçdi şöhretde mülûk-ı Arab ü İrân'ı

İttihâz eyledi elkâb-ı hükümdârânı
Monitörler'de «Son Altes» yazılır ünvanı
Çok mudur Avrupa'ya gitse ukâb-ı şânı
Beykoz'a Gekbüze'den gelse aceb mi kartal
Mazhar olsa gazâb-ı pâkine şîr-i nerre

Dehşetinden dağılır cismi misâl-i zerre
Mûziyât olmasun âsâyiş-i hâle girre
Kahrına uğramadı uğrasalar bir kerre
Ne tavanlarda gezer fâre ne dağlarda çakal
Ba'zı ahvâlde eyleser ağırca hareket

Her birinde bulunur bir nice sırr ü hikmet
A'na tenbel demek elbette hatâdır elbet
Hep te'ennî-yi hakîmânedan eyler neş'et
Tab'-ı pâkinde eger var ise cüz'i ihmâl
Mu'n ü Hâtem denemez Zâtının emsâlidir

Ki bunun bendeleri lûtfu ile mâlidir
Ârizî sanma bunu kendisinin hâlidir
Himmet ü meşrebi de tab'ı gibi âlidir
Çünkü esmâ olunur nâsa semâdan inzâl
Himmetiyle edeli kâ'ide-i adl zuhûr

Nice mazlûmların hâtırı oldu mesrûr
Böyle lûtfun kim eder şükürünü ifâda kusûr
Sâyesinde o kadar etdi cihân kesb-i huzûr

Eylemez kimse du'âsında dakika ihmâl
Nefretli olsa da fâzillara ol kâm-verin

Oğlunu terbiye etmek gibidir bir pederin
Yoksa temyiz eder beynini şâb ü şekerin
Hân mânî yıkılırdı nice ehl-i hünerin
Cânib-i afva eger olmasa tcb'ı meyyâl
Çünkü a'lâ sözü eyler kötüsünden temyiz

Nutku te'sir eder olsa de gâyetle veciz
Ehl-i hâcâta olur her sühanı şevk-engiz
Nakd-i va'di ile hem-yân-ı zarûret leb-rîz
Zer-i lûtfu ile ceyb-i fukarâ mâl-â-mâl
Olaır turfa nümâyân garâbât-ı şu'ûn

Görmedi mislini bu çâr-sû-yı reybü'l-menûn
Hasedinden yeridir yerlere geçse Kârûn
Kâle-i servet ü dârâtına olmaz arşun
Galle-i ni'met-i bi-gâyeti bilmez mikyâl
Servet ü ni'meti mahsûl-i tasarrufdur inan

İrtikâba veremez meşrebi çünkü imkân
Şu yetişmez mi bu da'vâya gerekse bürhân
Vâli-yi Mısır ile Sultân'dan alırdı ihsân
Maksadı olsa idi cem'-i nukûd u emvâl
Gördüğü hizmete emlâki olursa tatbîk

Acıyup hâline insâf eder ehl-i tedkîk
Zâten ahşâb idi hem kendine nisbet ile zik
Beytini mâlini yakdı ise eger nâr-ı harîk
Kârgirini binâ eyler anın Beytü'l-mâl
Feth eden âlem-i endîşeyi şemşirindir

Zabt eden memleketi tîg-i cihân-girindir
Veren ümmîd-i teceddüd bize takrîrindir
Âsafâ himmet-i mahsûsa-i tedbîrindir
Eyleyen Devlet'i bu hadd-i kemâle îsâl
Bozdu ahlâkını hep Millet-i Osmâniyye

Kalması kimsede hiç gayret-i Osmâniyye
Gitdi eski şeref ü şevket-i Osmâniyye
Girdi bir hâlete kim Devlet-i Osmâniyye
Hissolunmaz gibidir şâ'ibe-i izmihlâl
Gerçi pek çok hüner ister yoğun var göstermek

Anı düzmekten inandırması müşkildir pek

Eyledi hayli vukû'ât da yardım gerçek
Ne dirâyet bu ki yirmi senedir va'dederek
Aldadup Avrupa'yı âlemi etdin iğfâl
Oldu mağlub u müsahhar sana Sultân-ı Cihân

Nice yıl etdin A'nın nâmına hükm ü fermân
Ne kadar fikr-i ta'accüb edilürse şâyân
Bu ne tâli' ki cihân hasmın iken bunca zemân
Müstakillen olasin taht-nişin-i ikbâl
Va'd-i islâha dahi eylemeyüp emniyyet

Hikmet-âmiz olan ef'âli sanurlar cinnet
Her belâyı sana bizzat ederler nisbet
Müslüman la'net eder gayr-i müselman la'net
Kimseler kıymetini bilmedi hâlâ bu ne hâl
Bezm-i ülfetde soğuktur o kadar germî-yi bahs

Eder insana yılan gibi eser germî-yi bahs
Bu harâretle gider ise eger germî-yi bahs
Erba'ine kadar elbette sürer germî-yi bahs
İstesem ben ne kadar vafını etmek icmâl
İhtiyârım beni lâl eyledi lûtfun ne deyim

Vafına söz bulamam neyliyeyim n'ışliyeyim
Fâzıl-ı şâir ile bâri sözü bir edeyim
Âsafâ ömrümü evsâfına hasr eyleyeyim
Bir zemân kâbız-ı ervâh ederse imhâl
Olarak müstenid-i şîme-i afv ü safhın

Na'tini Fâzıl eder Hayri kulun da şerhin
Genç iken söylememişdi yine zemm ü kadhin
Fâzıl-i pîre ateh gelse de söyler medhin
Soy köpek olmasa da dişleri durmaz battâl
Gâh dağlarda ve sahrâda zemânım geçdi

Gâh Mâliye'de da'vâda zemânım geçdi
Hâsılı hırs ile hülyâda zemânım geçdi
Dalkavuklukda müdârâda zemânım geçdi
Olmadım şimdiye dek mazhar-ı feyz ü âmâl
Nale-i hırsımı encâm işitdi lûtfun

Bana ilkâ-yı hayât eyledi gitdi lûtfun
Şu'arânın yüregi yağın eritdi lûtfun
Âcizim şükrünü ifâda ki etdi lûtfun
Şem'-i maksûdumu âhir nefesimde iş'âl
Ye's ü hırmân ile benzim sararup solmuş idi

Ehl-i matlûb saçım la sakalım yolmuş idi
Gâlibâ mihnet ile çille dahi dolmuş idi
Mutasarrıflığa bir Kıt'a sebep olmuş idi
Bu Kasîdem beni vâlîliğe eyler îsâl
Nitekim şehr-i Mayıs tıbca şifâ mevsimidir

Ehl-i hâcâta seher vakti safâ mevsimidir
Edelim sıdk ile Mevlâ'ya recâ mevsimidir
Yeter ey hâme ko tasdî'i du'â mevsimidir
Tut yüzün kıbleye aç başını bâ-saffet-i bâl
Tâ ki âteşde bu la mürğ-i semender me'vâ

Ede hâkisterî kaknus'u dem-â-dem ihyâ
Göstere nesr-i felek cünbiş-i pervaz-nümâ
Tâ ki pervâz ede âfâkda simürg ü hümâ
Kebg-i dârâtını çâk etmeye şâhin-i zevâl
Olmayup kendisi âzürde-dil-i bûd ü nebûd

Kıla Hak kendini vâreste-i ta'rîz-i hasûd
Kadd-i matbû'u boyunca ola zıllı memdûd
Lûtf u ihsânı gibi ömrü ola nâ-ma'dûd
Dîn ü îmânı kadar kesb ede feyz ü ikbâl

Ziyâ Paşa'nın, Zafer-nâme'nin şâiri gibi takdim ettiği zât, eski Sofya kadısı Mustafa Nureddin Efendi'nin oğlu olan Mehmed Fâzıl Paşa'dır. Ebuzziyâ Tevfik Bey'in bildirdiğine göre; «1210 (1795) senelerinde Bosna'da doğmuş, 1229 (1813)'da Edirne'de müderris olmuş, Bosna'da Naki-bü'l-Eşrâf Kaymakamlığı etmiş, 1253 (1837)'de Paşa rütbesi almış, 1284 (1867)'de İzmir Mutasarrıfı olmuş, 1300 (1882)'de de ölmüştür. Dalkavukluğu, yüze gülücülüğü ile tanınmıştır.»²³

Ziyâ Paşa ile Fâzıl Paşa'nın öteden beri aralarında bir zıddiyet oldu-

(22) «İlk Mısır Hidivi olan ve Osmanlı Devleti'ne karşı slyasetinde, Mısır'ın istiklâlini genişletmeğe çalışan; Girid isyânı dolayısıyla yapılan seferde Mısır'ın yardımına mukabil ecnebî devletlere sefir tâyin etmek selâhiyetini isteyen, lâkin bu arzusu reddedilen; Fransa'ya üç zırhlı ısmarlayan, fakat Âli Paşa'nın metaneti sâyesinde bu gemileri Devlet'e devre mecbur kalan İsmail Paşa (1830-1895)» (Şinasi Atundağ, «İsmail Paşa» İslâm Ansk., 52. cüz s. 1115-1116)'nın; âdetâ, bir numaralı düşmanı telâkki ettiği Âli Paşa'nın ölümüne çok sevindiği ve kendisine ilk haber veren telgraf memuruna sevincinden bin altın insân ettiği rivâyet olunmuştur. (İbnülemin Mahmud Kemâl İnal, a.g.e., s. 25)

(23) Ebuzziyâ Tevfik, a.g.e., cild: I, s. 215

ğunu, gene Ebuzziyâ kaydetmektedir.²⁴ Ziyâ Paşa, Avrupa'ya kaçınca, Âlî Paşa buna çok kızmış ve Fâzıl Paşa da bunu fırsat bilerek Ziyâ Paşa aleyhine yazdığı bir kıt'ayı Âlî Paşa'ya sunmuştur. Bunun mükâfatı olarak da kendisine, Âlî Paşa tarafından İzmid Mutasarrıflığı verilmiştir.²⁵

Kaside'nin 63. beytinde, bu hâdiseye son derece mânâlı tarzda şöyle temas olunur :

Mutasarrıflığa bir kıt'a sebep olmuş idi
Bu Kaside'm beni Vâli'liğe eyler isâl

Zafer-nâme'nin, Tahmîs'ini kaleme aldığı belirtilen Karantina Kitâbeti'nden emekli Hayri Efendi ise, «Türk Hayri» olarak tanınan Hayri Salih Efendi'dir. «Hayr-êbâd» adlı manzum bir tarih kitabı ile 1269 (1852) Rum Muhârebesi'ni anlatan yazma bir eseri bulunan bu zât hakkında da, Ebuzziyâ şu bilgileri vermektedir :

«Türk Hayri, Paşalar'a ve bilhassa Yusuf Kâmil Paşa'nın yanına gidip gelen bir zavallı idi. Hattâ, Tahmîs İstanbul'a geldiği zaman, Âlî Paşa'ya giderek kendisinin üstüne yüklenmiş olduğunu yeminlerle temin etmeğe çalışmış ve Âlî Paşa ise: «Telâş etme Hayri Efendi! Kendinin olduğunu ilân edecek olsan, kendinden başka inandıracak adam bulamazsın!» demişti.

Hayri Salih Efendi, Yusuf Kâmil Paşa'ya sığınarak dalkavuklukla elli altın ile emekli maaşına bağlanmıştı.»²⁶

Zafer-nâme'nin şerhini yazmış gibi gösterilen, Zabtiye Nâzırı Hüsnü Paşa'ya gelince :

Aklına eseni yapar cinsten, son derece cüretkâr bir kimse şeklinde bilinmektedir. Nitekim, aslen Mora'lı olan ve Pepe Mehmed Paşa dâiresinden yetişmiş bulunan Hüsnü Paşa; birçok seneler Rumeli'nde çeşitli eyâletlerde vâlilikler yapmış, bulunduğu yerlerdeki yolkesen, adam soyan, öldüren eşkiyâ takımı ile cesurâne mücâdelelere girişmiş ve hepsini «nefir-i âm» suretiyle, yani halkı silâhlandırıp askere sevk ederek tepelemiştir. İşte bu noktadan hareketle Âlî Paşa'nın, kendisini neden ve nasıl Zabtiye Müşiri tâyin ettiğini de, gene Ebuzziyâ Tefvik Bey'den dinleyelim :

«Hüsnü Paşa, «deli-başı» bir adam olmakla, işine elvermeyen yerlerde kanûn ve nizâmın bile hükümlerini hiçe sayarak icrâata kalkışacak

(24) a.g.e., s. 213

(25) a.g.e., s. 226

(26) a.g.e., s. 227-228

kadar delicesine bir cür'ete sâhip bulunduğundan, bu fevkalâde hususiyeti, Âlî Paşa için Zabtiye Nezâreti'ne liyâkat delili sayılmıştır. Bu sebeple, Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'ya dâhil olmak gibi, fevkalâde bir imtiyâz ile Zabtiye Müşiri ta'yîn olundu.»²⁷

Ahmed Cevdet Paşa; Hüsnü Paşa'nın, bilhassa Azmi Bey'i tutuklatıldıktan sonra, Jön - Türkler'den iyice ürker hâle gelen Âlî Paşa'yı kendine bağlamak için takındığı tavrı şöyle nakleder :

«Zabtiye Nâzırı Hüsnü Paşa; Azmi Bey hâdisesinden sonra o kadar korkmuş ve sanki fedâiler gelüp de kendüsünü basacaklarmış gibi ürke(n) ve yüzünde emmâre-i havf ü haşyet görün(en) Âlî Paşa'nın bu hâlini fırsat ittihâz eyleyerek, «sakalını eline almak» ve dâimâ kendüsüne muhtâc bir hâlde bulundurmak için, her gün kendüsüne düzme jurnaller takdîm eylerdi.»²⁸

**

Cenevre'de, 22 Rebiü'l-evvel 1287 (29 Mayıs 1870) günü Hürriyet'in 100. son sayısını çıkararak ve artık bu gazeteyi Türkler arasında okuyacak kimse bulunmayacağına kanaat getirdiği için kapatan Ziyâ Paşa, kendisini Jean - Jacques Rousseau'nun, Emile isimli meşhur eserini tercümeyle verir. Ancak, bu işi sabahları yapar. Öğleden sonraları ise, Cenevre Gölü'ne bakan balkonunda Hüsnü Paşa'nın dilinden Zafer-nâme Şerhi ile meşgul olur. Ebuzziyâ'nın, «Emile tercümesi ile birlikte tamamladığını.»²⁹ belirttiği bu Şerh, litografya usûlü ile cüz cüz basılıp, çıkmış ve İstanbul'a gelince, Âlî Paşa üzerinde «tehlikeli bir darbe tesiri göstermiştir.»³⁰

Zafer-nâme Şerhi'nin, Sultan Abdülazîz zamanında Vâlîde-Hanı'nda Şirket-i İrânîyye Matbaası tarafından müteaddid defalar basılarak, memleketin her tarafına gönderildiğini de Ebuzziyâ Tevfik Bey'in bir «Arîza»-sından öğreniyoruz.³¹

Bu eserin gördüğü büyük ilgi üzerine, Hidiv İsmail Paşa, Âlî Paşa aleyhindeki neşriyâtın bir müddet için olsun kesilmesini ister ve böylece, Zafer-nâme Şerhi'nin dağıtılması durdurulur. Ziyâ Paşa, İsviçre'de yaz-

(27) a.g.e., s. 214

(28) Ahmed Cevdet Paşa, «Ma'rûzât» İst. 1980, s. 198

(29) Ebuzziyâ Tevfik Bey, a.g.e., cild: II, s. 84

(30) a.g.e., ayn. shf. v.d.

(31) Başbakanlık Arşivi, Yıldız kısmı: D, evrâk: 67/V, zarf: 67, Karton 138 (Bu hususta detaylı bilgi için bkz: Prof. Dr. M. Kaya Bilgegil; «Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar -II-» Erzurum - 1980, s. 195)

diği 25 Eylül 1870 tarihli mektubunda, Bu münasebetle şunları kaydeder:

«İrâde buyurulan Zafer-nâme Şerhi, ma'lûm-ı devletleri olduğu üzere bundan üç dört mâh mukaddem bir aralık eğlence sûretiyle kaleme alınarak, Hürriyet müşterilerine cüz cüz gönderilmiş ve nihâyetine yakın yerde geçenki irâde gelerek artık anın üzerinde bunun neşri câ'iz olamayacağından derhâl neşri te'hîr edilmişti.»

Abdurrahman Şeref de :

«Ziyâ Bey'in Zafer-nâme'si Paris'de yazılmıştır. Muallim Feyzi Merhum der idi ki: «Zafer-nâme, karîha-i şâirde (şâirin aklında) kasîdesi ve tahmîsi ve şerhi, üçü bir anda tasavvur olunmuş bir bihterîn (enfes eser)'-dir.»³²

hükmünü verir.

İbnülemin Mahmud Kemâl Bey, Reşad Bey'den naklen; «Ziyâ Bey'in Zafer-nâme'yi, bâzen bilardo oynarken söyleyip yazdığını..»³³ da nakletmektedir ki, bunun ne kadar doğru olduğunu tesbitten uzak bulunuyoruz.

Ancak gerçek şudur ki; Zafer-nâme'nin Kasîde, Tahmîs ve Şerh'i Prof. Dr. M. Kaya Bilgegil hocamın da çok yerinde tesbitleriyle; «ayrı ayrı zamanlarda yazılıp, İstanbul ve taşralara yollanmıştır.»³⁴

Yazılış keyfiyeti ne olursa olsun, bizi asıl ilgilendiren husus; bütünüyle Zafer-nâme'nin son derece parlak, ince haycillerle süslü, kelime oyunları ile yüklü, altından kalkılamıyacak nisbette ağır ithamlarla dolu olmasıdır. İşte bu yönleriyle eser, Âlî Paşa'nın ve adamlarının kalplerine âdetâ zehirli bir ok gibi saplanmıştır. Bazı siyâset ve edebiyat tarihçilerine göre Zafer-nâme, Âlî Paşa'nın ölümünün çabuk gelmesine zemin hazırlayan büyük darbelerden birisi olmuştur ki, bu husus ayrıca üzerinde durulmaya ve düşünölmeye değer. Hattâ, cenâze namazından sonra Yeni-kapı Mevlevihânesi Şeyhi Osman Efendi'nin üç defâ: «Bu zâtı nasıl bilürsünüz?» şeklindeki sualinin, bilhassa ön iki safta yer alan ve Âlî Paşa'nın himmetini görmüş kimselerce bile sükûtla geçiştirilmesi hâdisesini,³⁵ Zafer-nâme'nin tesirine bağlama temâyülü de mevcuttur.³⁶

(32) Abdurrahman Şeref, «Tarih Musâhabeleri» İst. 1339, s. 178-179

(33) İbnülemin Mahmud Kemâl İnal, «Son Asır Türk Şâirleri» İst. 1964, s. 2055

(34) Prof. Dr. M. Kaya Bilgegil, «Ziyâ Paşa Üzerinde Bir Araştırma» Ank. 1979, s. 164

(35) İbnülemin Mahmud Kemâl İnal, a.g.e., s. 25-26

(36) Msl. bkz: Ahmed Hamdi Tanpınar, «19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi» İst. 1982, s. 310

Edebiyat Tarihimiz'de, Zafer-nâme'ye gelinceye kadar hiçbir eserin - Ebuzziyâ'nın da temas ettiği gibi - «ciddiyet» ile «mizahı» bu ölçüde mükemmel bir tarzda birleştirip, bir bakıma âbideleştirdiğini söylemek mümkün değildir, sanırız.

Anlattığı devrin bütün iç-çekişmelerini, ihtiraslarını, kin ve alaylarını sergileyen Zafer-nâme; Ziyâ Paşa'nın, hem edebî ve hem de siyâsî hüviyetini, birlikte verme imkânını da beraberinde getirmesi bakımından ayrıca ehemmiyeti hâizdir. Onun için Tanpınar'ın:

«San'at mülâhazalarının dışında Zafer-nâme'nin çok kindar ve zâlim bir fırça ile devrinin müşahhas bir tablosunu yaptığı inkâr edilemez.»³⁷

şeklindeki sözlerine katılmamak imkânsızdır.

Hiciv edebiyatımızın terbiye hududlarını zorlamayan müstesnâ, zarîf örneklerinden birisini teşkil eden Kasîde kısmı ile, teknik bakımdan aynı başarıyı sürdürdüğünü maalesef söyleyemeyeceğimiz Tahmîs'ini yukarıda metin hâlinde gördük.

Şimdi de; dıştan bakılınca Hüsnü Paşa'nın cehâletini açığa vuran, aslında ise O'nunla birlikte, Âlî Paşa'nın başını çektiği bütün bir icraatın karşısına dikilen ve bu maksatlar doğrultusunda zeki manevralarla kelimelerin üzerinde alabildiğine oynayarak, Karagöz perdesine ve Ortaoyunu'na yaraşır ifadeler peşinde koşan, neticede onları akıl almaz derecede alçaltan «Zafer-nâme Şerhi»'nden bir kısmı, örnek olarak görelim :

3

**«Yer göğe gök de yere eyledi dehşetle nigâh
Hayretinden aradı her biri bir cây-i penâh
Etdi sükkân-ı semâvât ü zemîn nâle vü âh
Lerze saldı feleğe na'ra-i Hayyak-Allah
Ra'ş'e verdi küreye gulgule-i Yâ-Müte'âl**

(Yergöki) Tuna'nın karşı sâhilinde bir kasabadır. (Gökde) Gökyüzünde demektir. (Dehşet) Ma'lûm ya korkma ma'nâsına. (Nigâh) Göz süzerek bakma. (Hayret) şaşkınlık. (Cây) Bir nokta ile olursa caymaktan emr-i hâzir, üç noktalı olursa ırmak veyâhud kahve gibi içilen ma'hûd yaprak. Artık burada nâzım-ı tahrîrin murâdı kangısı olduğu mu'ayyen olmadığından karîne ile uydurmalıdır. (Penâh) sığınacak mahal. (Sükkân) Segcem'idir. Köpekler demek. Nitekim Ferheng-i Şu'ûrî gösterir. (Semâvât) Arapça gökler demek. (Zemîn) Yeryüzü ma'nâsına. (Nâle) Bağırıp çağır-

(37) Ahmed Hamdi Tanpınar, a.g.e., s. 326

mak. Nitekim zabtiyeler habs-hânedede bir mücrimi söyletmek için kırbaç ile döğdüklerinde bu hâl çok kerre vukû'a gelür. (Âh) Türkçe feleğin kürkü ta'bîr olunur. (Lerze) Herze vèzninde titremek. (Na'ra) Tulumbacıların İkikapulu'da çakup çakup aşkı dolmadıkda danalar gibi bağırmaclarına itlâk olunur.

(Hayyak-Allah) Cümle-i Arabiyye'dir. Allah canını alsun ma'nâsına. (Allah seni diriltsün ma'nâsına da gelür. Sonradan tahkîk olundu. - dipnot -). (Ra'şe) Lerze gibi. (Küre) Yuvarlak. (Gulgule) Mahbusların habs-hânededen bir âvâz ile «açlıktan ölüyoruz» diye bağırmacları gibi şamata ma'nâsına. (Ya-Müte'âl) Bundaki Âlî Paşa Hazretleri'nin ismi menhûtdur.

(Hülâsa-i ma'nâ) Yergöki'de birisi çay içmiş yâhud bir işden caymış ve alâ-kavl bir çaydan geçiyormuş. Hava şimşekli olduğundan gök yüzüne bakmağa korkmuş. Sonra yer yüzündeki köpekler bağırarak etrafını sarmış. Herif sığınacak yer bulamamış. Allah canınızı alsun diyerek bağırıp çağırılmış. Nihâyet titreyerek bir yuvarlak taş yakalamış. Âlî Paşa Hazretleri'nin rûhâniyyetine sığınarak atmış kurtulmuş.»³⁸

Tahmîs'in bu kısmında; «(Sadrazam Âlî Paşa Hazretleri'nin Girid muzafferiyetleri dolayısıyla) yer göğe, gök de yere dehşetli bir şekilde baktı; herbirisi, şaşkınlığından sığınacak bir yer aradı. Göklerin ve yeryüzünün sâkinleri inleyip, feryâd etti. (Âlî Paşa Hazretleri'ne karşı); «Allah örmünü uzun etsin!» tarzındaki bağırmaclar bütün gökyüzünü titretti. «Ya-Allah!» sesleri, bütün dünyâyâ ürküntü verdi.» denilmektedir.

Âlî Paşa'nın Girid hezimetini, büyük bir muzafferiyet olarak göstermek gibi gâyet ince mizâh yüklü bu ve benzeri ifadelerle kelimelerin şerhinde, yani açıklığa kavuşturulmasında alay, gittikçe dozunu daha da artırmaktadır.

Nitekim, metindeki (yer göğe) şeklindeki ifade, şerhde (yer-göki) olarak değiştirilmiş ve bu hâliyle de, ona, «Tuna'nın karşı sâhilinde bir kasabadır.» anlamı verilmiştir. Böylece (-e) datif eki, yerini (-i) ye bırakmıştır. (Gök de) ifadesindeki (de), dahi anlamında edattır ve müstakil bir kelimedir. Şerhde bu ifade de, bulunma hâli bildiren lokatif eki gibi gösterilmiş ve böylece (gök de), yerini (gökde) şekline bırakmıştır. Tabii anlam da, (gök dahi) olmaktan çıkmış, (gökyüzünde) hüviyetini kazanmıştır.

(dehşet), (nigâh), (hayret) kelimeleri muhtevaya uygun düştüğünden, asıl anlamlarıyla kullanılmışlardır.

(Cây) kelimesinin bir noktalı (c) ile yazılınca (caymak)dan emir, üç

(38) Ziyâ Paşa, «Zafer-nâme Şerhi» İst. tarihsiz, s. 22-23

noktalı (c) ile yazılınca (çay) şeklinde, ırmak yahut bilinen içecek olduğu söylenmektedir.

Burada da, önce «tevriye» yolu ile (cây) üzerinde oynamaktadır. Zira bu kelime, (yer) anlamında Farsça bir isimdir. Böylece de, (cây-i penâh), sığınacak yer demektir. Ziyâ Paşa'nın, hiç münasebeti yok iken, işi mizah yolu ile nerelere kadar götürdüğü açıkça görülmektedir. «Artık burada şâirin muradının hangisi olduğu bilinmediğinden karîne (bazı ipuçları) ile uydurmalıdır.» hükmü ve «Tecâhül-i Ârifâne» san'atı ile iş, tamamen alaydan doğan bir vurdum-duymazlığa vurdurulmaktadır.

Farsça bir isim olan (seg), yani (köpek) kelimesinin çokluk şekli olarak gösterilen (sükkân), aslında Arapça bir sıfattır ve anlamı da, (sâkinler; bir yerde oturanlar) demektir. Osmanlıca'da (köpekler) mânâsında kullanılan kelime daha ziyâde (kelb)in çokluğu durumunda ve Arapça bir isim olan (kilâb)dır. Gerçekte, Şuûrî'nin Farsça-Türkçe Lûgat'ında da olduğu gibi (köpekler) anlamında, Farsça'da kullanılan bir kelime vardır ve o da (segân)dır. İşte bu durumda, Âlî Paşa'ya hitaben 5. ve 6. mısralarındaki «Allah ömrünü uzun etsin!» ve «Ya-Allah» sözlerini, «köpekler»e söylemek gibi ağır bir hakaret söz konusudur. Ancak, hem mânâ ve hem de: (Fâilâtün/Fâilâtün/Fâilâtün/Fâilün) şeklindeki vezni itibariyle, mısra'da kullanılan kelime (sükkân)dır.

Arapça (semâvât)ın, (gökler); (zemin)in, (yeryüzü) anlamına geldiği doğrudur. Aynı şekilde Farsça bir isim olan (nâle) de genel olarak, (bağırıp, çağırma) demektir. Ancak bu anlam, ustalıklı bir tarzda kaydırılmakta ve «Nitekim zabtiyeler habs-hânede bir mücrimi söyletmek için kırbaç ile döğdüklerinde bu hâl çok kerre vukû'a gelür.» denilerek, dikkatler Âlî Paşa devrinde hâpishânelerde cereyan ettiği iddiâ olunan «İşkenceler»e çevrilmek istenmektedir.

(Âh) kelimesi, (yazık, eyvâh) anlamlarını taşıdığı hâlde, (feleğin kürkü) gibi gösterilmekte; titreme, titreyiş demek olan (lerze) ise, (herze) yani (boş, saçma söz) vezninde (!) takdim olunmaktadır. (Na'ra) ise, tam bir tulumbacı feryâdı olup, çıkmaktadır.

(Hayyak - Allah), Arapça'da nidâ ifadesi olan bir cümledir ve (Allah, ömrünü uzun etsin.) demektir. Şâirimiz bunu pekâlâ bildiği hâlde, tam bir «Tecâhül-i Ârifâne» san'atı ile ona, (Allah canını alsun!) şeklinde tamamen aksi bir anlam kazandırmıştır. Bununla birlikte dipnotta; hakikî anlamı, (sonradan tahkik olundu) izahı ile birlikte vermektense de geri kalmamıştır.

(Ra'se) ile (küre) kendi anlamlarıyla verildiği hâlde; (gulgule-i Yâ-Müte'âl)'in, (Yâ-Allah gürültüsü, nidâsı) şeklindeki gerçek anlamı, ince bir

manevra ile (Âlî Paşa Hazretleri zamanında hapishânedeki mahpusların hep bir ağızdan «Açlıktan ölüyoruz!» diye bağışmaları, şamataları) şeklinde saptırılmıştır.

(Hulâsa-i ma'nâ) alt-başlığı ile verilen toplu açıklama ise; Ziyâ Paşa'nın kalemini, Hüsnü Paşa'nın ağızından, gerçek anlamının alabildiğine dışında ve hicvin zirvesinde konuşturmasından başka birşey değildir.

••

Böylece, Zafer-nâme; sadece, şâirimizin muârizlarına ve muhaliflerine karşı zafer kazanma isteğini tatmin etmekle kalmamış; aynı zamanda, kaleminin hiciv vâdisindeki üstünlüğünü, muzafferiyetini de tam bir mükemmeliyetle sergilemiş bulunmaktadır.